

ДО ПРОБЛЕМИ КОМУНІКАТИВНОГО ВИМІРУ В ПЕРСОНОЛОГІЇ

СЕРГІЙ МУСАТОВ

доктор філософії,
кандидат психологічних наук,
провідний науковий співробітник
лабораторії методології і теорії
психології Інституту психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України.

Ключевые слова: личность, современная персонология, деятельностное и коммуникативное измерение личности, личностное бытие современника.

...те або інше вирішення проблеми особистості суттєво визначає загальну теоретичну концепцію психології.

С.Л. Рубінштейн [36, с. 116]

Особистість, як відомо, є предметом аналізу не тільки для психології. Можна констатувати також, що досліджуваність проблем особистості продовжує зростати, об'єднуючи навколо себе інтереси фахівців багатьох галузей знань. Їхні творчі зусилля суттєво збагачують когнітивну палітру диференційних уявлень про специфіку цього суспільно-історичного явища, додаючи до його розуміння все нові матеріали емпіричного та теоретико-методологічного змісту [3;5;11;19;20;30;38;44].

Однак, зростаючий обсяг інформації у цій царині не допоміг здолати відомі труднощі та протиріччя в узгодженні концептуальних підходів дослідження особистості. Натомість є підстави говорити про конкуруючі напрямки в сучасній персонології, кожен з яких у власному теоретико-методологічному полі інтерпретує потребу у виділені, витоки проблеми особистості, відповідні факти, що характеризують етапи її розвитку, залежного від тих або інших суспільно-економічних, політичних умов, пропонуючи певне застосування знань про неї у соціальній практиці.

Виокремлення психології особистості у деяку автономну галузь людинознавства як складової процесу її вивчення теж не сприяло рішучому подоланню полісемантичного трактування її сутності, широко представленого у різноманітних академічних і учбових її інтерпретаціях. А така бажана послідовність в уявленнях про особистість досягається в основному за допомогою тих або інших конвенціональних засад (авторитет авторів, частотність практичного використання певної теорії особистості (наприклад, Г. Айзенка, Р. Кеттелла) тощо). В той же час, замало уваги поки що приділено продуктивним, як на нашу думку, спробам послідовно обґрунтувати певні „виміри” (парадигми) особистості (соціальна, феноменологічна, природнича, культурологічна, комунікативна та ін.), тим паче – у відповідь на актуальний запит громадянського суспільства України гуманізувати становлення особистості у своєрідних за багатьма параметрами умовах посттоталітарного соціуму.

Важливим аспектом у динаміці останніх виступила психологічна практика. Адже, попри академічні суперечки, психологія особистості не перетворилась на *terra incognita* науки про психічне буття людини, а набуває самостійного значення у психологічному консультуванні, психотерапії, психокорекції, психодіагностиці, пропаганді, рекламістиці, іміджмейкерстві та інших соціально значущих сферах впровадження доробку психологів. Урізноманітнюється і коло замовлень на цю інформацію як з боку фахових психологів-користувачів /консультантів, психотерапевтів тощо/, так і дослідників суміжних галузей людинознавства, які беруть участь у міждисциплінарних програмах вивчення „людського фактора” у соціальних, політичних, економічних процесах, інженерному проектуванні ергономічних систем, архітектурних споруд та ін. [3;17;20;28;37 та ін.].

Та не меншого значення слід надати науковому визначенню особистості в інтересах онтологізації самої психології, її наукового майбутнього. Гострим у часи легітимації „методологічного плюралізму” постає питання про наукову коректність теоретичного й, насамперед, соціального впровадження деяких уявлень про особистісне буття людини, які ґрунтуються на паліативі тверджень „здорового глузду”, прийнятті еkleктичних постулатів щодо сутності

психічного в цілому [24;45;16 та ін.]. Розгляд відповідних теоретико-методологічних аспектів психології в цьому зв'язку, набуває принципової актуальності, бо він визначає рівень й "програмує" результати розробки в тому числі проблем персонології [1;24;3346 та ін.]. Аналіз відповідних фактів з історії психології, дискусій про її здобутки і втрати на шляху становлення наукової самостійності свідчать, що останнім часом вона помітно знижує притаманну радянській науці методологічну вимогливість, яка, доречі, вигідно відрізняла її від прагматизованого стилю діяльності зарубіжних психологів. Особливо помітною є ця ознака в психокорекційній практиці, відхід якої від звичних методологічних засад найбільш очевидний. В ній активізувалися чистий емпіризм, клінічний прагматизм, реанімується практика залучення методик екстрасенсорного, інших парапсихічного характеру впливів, містики, зокрема релігійної. Використання в психотерапії технік /а з ними й відповідної ідеології/, що тяжіють, наприклад, до східних релігій, зокрема буддизму, веде в електику. Не рідко в діяльності практикуючого психолога некритично поєднуються протилежні концепції психічного, нерелективно запозичуються методи дослідження й інтерпретації одержуваних даних і таке інше. Від цього потерпає чіткість наукового знання, зазнає нівелювання його світоглядна цінність [5;8;11;19;24;32 та ін.].

Однією з вагомих передумов цієї штучно створеної й, маємо надію, тимчасової кризи вітчизняної психології є проникнення у практикуючі психологи маси перекваліфікантів /лікарів, філологів, істориків, інженерів, будівельників, економістів, учителів та ін./, які з властивим для дилетантів механічно-спрощеним розумінням психічної причинності ринули „надавати психологічну допомогу населенню”. Ця практика доповнюється діяльністю екстрасенсів, гадалок, чаклунів, зайнятих „лікування душі”. Не уникали спокуси комерційного успіху і деякі з професійних психологів. Зрозуміло, що їхні кроки до „заробітчанства” спровоковані недофінансуванням науки, проте кадрові наслідки становища, яке таким чином складається в теоретичній та методологічній царині психології, не може не відбитися на темпах наукового вивчення сутності психології особистості, бо, зосередившись в основному на запитах практики в швидкоплинних умовах перехідного періоду, сучасна

персонологія не змогла вийти на адекватний їм рівень теоретико-методологічного забезпечення.

Таким чином, найближчим завданням прикладного вивчення проблем особистості виступає необхідність сформулювати психологічно достовірну орієнтувальну основу для визначення практикуючими психологами своїх наукових пріоритетів й узгодження їх із методологічними цінностями науки, якщо, звичайно, останні (а не тільки споживацька мотивація) керують їхньою діяльністю та переконаннями. Значний сегмент ринку психологічних послуг (а хіба тільки психологічних?), на жаль, зайнятий адептами псевдонаукових рекомендацій, до банальності простих за змістом: „якщо хочеш бути щасливим, будь ним”. Цікаво, що такого гатунку й облудного блиску „одкровення” зі сторінок недолугої преси нерідко переповзають і у наукову, художню літературу, поезію. Їх тепер напродуковано, що ними вже можна греблю гатить, та потік їх не мілішає. [див., наприклад, 41].

Натомість провідна мета психологічного дослідження особистісного буття полягає у поглибленні самопізнання його суб'єктом, особливо якщо він приймає відповідальне рішення, („межові”, скажімо, ситуації, за К. Ясперсом), протиставляючи таким чином себе незадовольняючим його реаліям життя, їх категоричним вимогам, що породжують, зрозуміло, не тільки райдужні очікування, а тому спонукають зважувати психологічну силу власної особистості. Тож у таких і подібного характеру випадках йдеться про опосередкованість фахової допомоги. Вона ставить кінцевою метою завдання фасилітаційного характеру, а це з необхідністю передбачає насамперед аналіз внутрішньособистісних проблем, зокрема вивчення особливостей самовизначення у актуальних для сучасників соціально-економічних, політичних і гуманітарних обставинах, які зацікавлено створюваних небагатьма, ігноруючи потребу достойного буття для всіх. Не розглядаючи зараз ці обставини детально, поставимось до них лише як до фактів [20;26;45; та ін.]. Але тих, що містять інформацією для роздумів про відповідні соціально-психологічні закономірності. До того ж і у своєму фактологічному форматі вони ще раз переконують у тому, що нагальним завданням сучасної науки стає не стільки розробка все більш вишуканих засобів задоволення перманентно

зростаючих людських потреб, скільки попередження лавиноподібно зростаючих соціальних недугів (зоологічний цинізм, жорстокість, геноцид, садизм, піратство, тероризм, голодомор тощо), а серед завдань людинознавства чільне місце слід надати всебічному вивченню сучасної особистості як феномену унікального значення [44]

Релевантність саме особистісної оцінки типових вчинків, психологічних механізмів зародження „хибних потреб” (Г. Маркузе), привабливості технізованого буття, статусу „одновимірної людини” (Е. Фромм) та інші як реалій західної цивілізації, що нереклексивно приймаються молодим поколінням і в Україні, полягає в тому, що саме на особистісному рівні свідомість найбільшою мірою кореспондується з об’єктивними вимогами рефлексивної відповідальності кожної окремої людини за майбутнє нації, народу і людства в цілому. Адже сама здатність до цієї відповідальності не представлена або ж представлена незначною мірою, якщо йдеться про психічні здатності сприймати, запам’ятовувати інформацію, органічні особливості індивіда, фахову культуру суб’єкта праці чи спілкування [1;2;3;4 та ін.].

Дійсно, без використання даних психології особистості не в змозі обійтися синтетичне людинознавство, етика, культурологія тощо. Тільки через психологію з її підходами до розв’язання проблем особистості можуть увійти в практичний контакт, поєднатись навколо згадуваних нами гуманітарних завдань суспільні та природничі науки [2 ,с.15]. Незаперечною у досягненні цієї мети є роль сучасної персонології. Особливого значення при цьому слід надати методологічно послідовному осмисленню психологічних витоків особистості як явища, його природі. Тож звернемося до конкретних роздумів з цього приводу.

Звичне для вітчизняної психологічної науки розуміння сенсу людської активності як насамперед діяльно-перетворювальної участі суб’єкта у макро - чи мікроситуаціях не рідко трактують як найпродуктивніше, надаючи їй принципового значення „одиниці життя”, що „орієнтує суб’єкта у предметному світі” [19, с.82]. І навіть за певних застережень, які мають дещо пом’якшити категоричну безапеляційність цього постулату, важко повністю погодитись з ним, у тому числі, з тим, що „введення категорії діяльності в психологію змінює усю категорійну побудову психологічного знання” [там же]. Адже

Йдеться тільки про діяльнісний вимір людської психології, за межами компетенції якого виникає чимало питань, на які поширена апологія щодо цієї парадигми не містить однозначних відповідей. Вони, як і раніше, залишаються дискусійними [2;3;8;33;37 та ін.].

На цьому наголошував, зокрема Б.Г. Ананьєв, критично оцінюючи діяльнісну інтерпретацію взаємозалежності та взаємопереходу форм діяльності (гра, учіння, праця). Він підкреслює, що немає безпосереднього зв'язку між основними її формами та розвитком свідомості особистості. „Як відносно зв'язків „навчання - праця”, так і зв'язків „гра - навчання” не підтвердилась гіпотеза про те, що одна форма діяльності виникає з іншої внаслідок внутрішніх законів індивідуального розвитку. Виявилось, що не тільки навчання повинно бути більш раннім у сполученні з грою у дошкільників, а й сама праця у вигляді так званого самообслуговування і найпростіших операцій суспільно корисної діяльності повинна мати місце в дитячому садку” [2, с.159]. Вчений вважав безпідставною і „вікову” класифікацію видів діяльності, бо не тільки інтеріоризація та екстеріоризація зовнішніх дій, а участь суб'єкта у творенні суспільно цінного, його творчі наміри причетні до становлення особистості. Вона формується не стільки завдяки провідній діяльності, скільки в результаті пізнання та спілкування. Останні є „основними формами діяльності індивідуальної людини з самого початку формування її особистості, завдяки яким здійснюється соціальна детермінація багатьох сторін її психічного розвитку” [2, с.171].

Не може праця відігравати таку незначну роль у формуванні свідомості та індивідуальності, як це впливає з постулату провідної діяльності, переконував Б.Ананьєв. Прослідковані ним фази, етапи трудової діяльності особистості засвідчують, що „ним відповідає і глибока зміна в структурі її індивідуальної свідомості. Як суб'єкт праці людина, зрозуміло, розвивається і як суб'єкт пізнання та спілкування”, а важливі здобутки суспільства мають вирішальне значення для онтогенетичного розвитку, оскільки вони „шикують весь багатоманітний ланцюг і вторинних видів діяльності, своєрідних синтезів праці і пізнання, пізнання і спілкування, спілкування і праці” [2, с.186]. Як процес праці починається в дитинстві, так і особистість починається з раннього віку, а

підготовка до суспільно корисної праці є „одночасно стадіями розвитку властивостей суб'єкта пізнання і діяльності та змін соціальних позицій, ролей у суспільстві й зрушень у статусі, тобто – особистісними перетвореннями” [2, с.270].

Не можна, у світлі наведених ідей, абстрагуватись і від авторської, індивідуальної основи у людському намірі і способі діяти. Від того, що будь-яка групова, так само як і індивідуальна дія й діяльність в цілому здійснюється її суб'єктом у певному контексті його психологічного буття, у тих або інших соціально-психологічних умовах, а також того, що мета, яка досягається при цьому, психологічно визначена даними обставинами. Тим паче не можна не помічати, що вагомим, обумовлюючим фактором цих дій є більшою або меншою мірою усвідомлена орієнтація їх суб'єкта на особливості решти учасників взаємодії. У такий спосіб, безпосередньо чи опосередковано, він звертається до їх „Я”, котрі відтворюються ним або як „ТИ”, або як „ВОНИ”, або ж інакше, в залежності від рівня взаємин з ними. Отже, необхідно, принаймні, виходити з того, що відповідна інформація про ці суб'єкт - суб'єктні зв'язки містить додатковий, евристичного значення потенціал, який треба конструктивно використовувати, в тому числі й у вивченні особистості як суб'єкта діяльності, розширюючи коло і поглиблюючи якість аналізу його психології. Ці дані розкривають її соціальність як притаманний особистості атрибут, суттєво уточнюючи методологічні рамки та роль формувальної функції діяльності, адже „вона включає (разам із фізичними) комунікативні акти” [31, с.168]. І хоча останні можна вважати одними із стрижневих детермінант становлення особистості, їм, за нашими даними, приділяється поки що недостатня увага у вітчизняній персонології [5;30;37; та ін.].

Згадане протиріччя, що є, мабуть, симптомом недостатньої „чутливості” діяльнісного підходу як засобу психологічного аналізу, зовсім не заперечує інноваційність відповідної парадигми в цілому й можливість використання її засад у вивченні деяких аспектів психології особистості, хоча при цьому й постає низка питань, зокрема, щодо предмету психології особистості [4;11;16;32 та ін.], насамперед у зв'язку з його багатовимірністю. Це змушує, відповідно, сумніватись у однозначності діяльнісних критеріїв ідентифікації

особистості як психологічного феномена та більш вимогливо ставитись до методологічних колізій у формулюванні цілісного уявлення про нього. В той же час, саме цього (цілісного концепту)¹ очікує від психології теоретичної психологічна практика, яка мала б адекватно відгукуватись на соціальні запити суспільного виробництва, розбудови освітніх систем, консультування і корекції психічного розвитку дітей, участі психологів у міждисциплінарних, ергономічних дослідженнях в інтересах народного господарства, державотворення та інших важливих програм [20 та ін.].

Багатьом з цих вимог відповідала дослідницька концепція В.М. Мясищева, ідея якої близька науковому переконанню, згідно з яким психологічне дослідження, навіть незалежно від того, складні чи „елементарні” утворення психіки воно має розкрити, кінцевою метою пов'язане із особистісною якістю, оскільки йдеться про людську психологію. Вона відкривається досліднику в цьому разі як жива, конкретна реальність, що перебуває у певному (соціальному, психологічному) русі, найбільш повно представленому у взаємодії людей один з одним і тими обставинами, які втягують їх у необхідність діяти так чи інакше, спільно чи нарізно й ставитись один до одного, об'єктивуючи себе як особистість.

Тому В.М. Мясищев пропонує розглядати цей процес (взаємної, оберненої дії) у єдності та взаємопереході трьох, принаймні, його течій: психічного відображення комунікантами один одного, їх відношень і ставлення та поведження людей один з одним [27, с.209-230]. Підкреслюючи, що йдеться саме про реальну (а не віртуально існуючу) взаємодію, Мясищев, як і незалежно від нього інтеракціоністи, пов'язує з її перебігом прояву комунікативних якостей конкретної особистості. І хоча автор не конкретизує програму, засоби й процедури такого вивчення особистості, він ієрархічно розташовує цілі таких досліджень, однією з яких виступає типізація стильових ознак або комунікативної матриці значень (дія, слово, афективні прояви та ін.), що характеризують звичні для певних (типових) особистостей способи поведження з іншими людьми. Це ті „психологічні відношення людини”, що „у

¹ який узгоджено ієрархізує „ті властивості (людини), що роблять її придатною, - за С.Л. Рубінштейном, - до історично визначених форм суспільно корисної діяльності” [36, с. 120]

розвиненому стані є цілісною системою індивідуальних, вибіркових, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система витікає із всієї історії розвитку людини, вона містить його особистісний досвід та внутрішньо визначає його дії, його переживання" [27, с. 210].

Погляди В.М. Мясищева таким чином кореспондується із відомою класифікацією особистостей О.Ф. Лазурського (екзо- та ендогенно орієнтовані) та у пропедевтичному стилі передбачає єдність із концепцію „внутрішніх умов, що опосередковують зовнішні впливи" (С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, К. Роджерс), ставлячи, до того ж, питання про комунікативність буття особистості як суб'єкта взаємодії із собі подібними та обставинами соціально-психологічних ситуацій [6].

Зрозуміло, що створювані психологією пояснювальні схеми, концепції, моделі, поки що не набули якостей, які властиві провідним природничим галузям знання, таким як біологія, математика, фізика, хімія та іншим. Але предмет психологічного пізнання, значно складніший і відносна молодість психологічної науки змушує її використовувати вузько концептуальні інтерпретації, [3;20;33 та ін.]. Дослідники при цьому не рідко вдаються до експериментальних паліативів „парадигмального синтезу" [46, с.3-15], вибірково застосовують ідеологічно малосумісні підходи, бо „мета виправдовує засоби". До того ж багатогранність, динамічність, різнорівневість прояву особистості перевищує інтерпретаційні потуги окремого принципу пояснення, як оце діяльнісного (а може й інших?) хоча б тому, що істотним змістом саме людського буття, крім, скажімо, перетворювального ставлення до дійсності, героїчних чи вчинків самозречення, боягузтва тощо, є художнє осягнення сил природи і світу в цілому, емоційно-піднесена поетизація буденності, особисті страждання і прагнення бути щасливими, дарувати оточуючим любов, радість безкорисливої дружби, наближати для них краще майбуття, ставити перед собою сакраментальні питання про смисл життя і смерті [2;27;34;35 та ін.].

І звичайно ж, люди зацікавлені собою. Осягаючи власне „Я", вони прагнуть відшукати його на перетинах біологічного і соціального, фізичного і психічного, соціально-комунікативного і диз'юнктивного вимірів свого життя. Цей пошук емоційно скеровано до конкретної, прагматично прозорої мети. У

ньому „Я” та його особливості прискіпливо з’ясовуються, щоб здійснити себе як непересічну цінність, а усвідомлена в ході цього „психоаналізу” індивідуальна неповторність „виступає важливою детермінантою діяльності людини” [39, с.39]. Вони, іншими словами, фактично вдаються до своєрідного, багаторівневого соціального діалогу та комунікативного виміру буття, емпірично ставлячи питання про актуальність цього аспекту вивчення особистості сучасників [9;16;26 та ін.].

Так постає проблема людської комунікативності як системоутворювальна в її індивідуальному (прагматичному) та теоретичному (онтологічному) зрізах. Під комунікативністю як однією з властивостей особистості маємо на увазі інтенційну здатність людини до єднання із собі подібними на всіх трьох рівнях активності: біологічному, соціальному, психологічному [детальніше про це див.: 22;26]. При цьому пафос розуміння комунікативності спирається на припущення, згідно з яким поза дійсною взаємозалежністю та усвідомлюваною єдністю людей (у суспільному їх бутті та автентичності, відповідності особи власній природі) переважно знаходяться чинники, що зумовлюють деградацію, заперечують соціальне єство людини, ексклюзивні набутки її внутрішньої єдності, прагнення духовності, істини, добра [див: 34;42 та ін.]. До того ж, життя у його людській (персоналізованій – П. де Шарден) формі здійснює себе комунікативно (в широкому розумінні). Дієва участь особистості у різнорівневих ситуаціях взаємодії з іншими „Я”, як і звуження й, тим більше, втрата з тих або інших причин можливості визначати себе серед інших людей, уявляються у цьому вимірі особистості як ключова для неї подія індивідуальної долі.

Переживання учасником взаємодії своєї причетності до тих або інших групових колізій як аспект обговорюваного виміру особистості підкреслює його актуальність. Адже інтерес до сфери людських взаємозалежностей, психологічних механізмів комунікації не задовольняється з’ясуванням тільки логіки піднятих питань, хоча й скерованих на розв’язання завдань повсякденного характеру. Зміст останніх, як свідчить досвід їх аналізу, найчастіше стосується перебігу „соціально-психологічного самопочування” особи в тих або інших обставинах спільної роботи, відповідної динаміки

розподілу ролей, встановлення взаємин з конкретними учасниками „малих груп”, які стихійно утворюються в ході групової взаємодії тощо [15;21;29 та ін.]. Ситуативна значущість подібних стосунків може поціновуватись їх суб’єктом гіпертрофовано, особливо якщо йдеться про специфічні ситуації групового тиску (С. Аш та М. Шериф, 1956 р.). І це природно, бо навіть апелюючи до „орієнтувальної поведінки” (І.П. Павлов) можна констатувати, що людину більшою мірою бентежать події, які відбуваються тут і зараз, гостро переживаються негативно оцінювані враження [43, с.301-302].

Тож очевидно, що ми не відчуваємо себе впевнено та психологічно комфортно, якщо не знаходимо достатнього визнання з боку близьких нам людей. Це не залишає нас спокійними, емоційно спонукаючи до перегляду самоствалення. Важливо також, щоб наші комунікативні очікування, сподівання знаходили підтримку у „значущих інших”. Нас не може не турбувати, як саме до нас ставляться у сім’ї, в колі однолітків, друзів, колег по роботі. А хіба ми байдужі до того, що саме можна дозволити собі у ставленні до товаришів, а що – до людей малознайомих; чим слід поступитись, а чим ні, якщо йдеться про загальні інтереси, й ще багато іншого.

В цілому задоволення комунікативних потреб різного ґатунку передбачає прийняття норм суспільно орієнтованого буття. Та, знаходячись у колі людей, єдності з якими воліли, ми переконуємось, що це означає перебувати в залежності від них. Відповідна діалектика групових відносин, аналіз яких започаткував свого часу К. Левін, у практичній площині має чимало сценаріїв розвитку, та попередньо можна вважати раціональним висновком їх обстеження правило: встановлювати динамічну (ситуативно адекватну) згоду у стосунках із комунікантами, елімінувати нарочите протистояння у взаєминах з групою [23, с.8]. Однак, системний аналіз комунікативної потреби особистості ще чекає на відповідні дослідження.

Природною, отже, виступає науково-практична необхідність торувати шляхи комунікативному виміру особистості, розкриваючи, принаймні, його засади у форматі „фундаментальних прикладних досліджень” [46, с.12].

З цієї точки зору недостатньо продуктивними виявляються спроби звузити сутність комунікативності. В них співвідносяться як родові поняття

„спілкування” з видовим у цьому випадку терміном „комунікація”. Оскільки ми вже аргументували принципову незгоду з такою інтерпретацією тієї реальності, яку при цьому означають поняттям „комунікація” [22;23;25 та ін.], нагадаємо тільки, що у такому разі фундаментальний факт природної (біологічної й соціальної) взаємозалежності людей недооцінено, і насамперед – як джерела мотивації спілкування та взаємодії в цілому [37 та ін.]. Її психологічна глибина й детермінуюча роль спокусливо зводяться до спрощених уявлень про міжособистісні, групові колізії, що супроводжують діяльність, та й саме спілкування штучно притягується до діяльності [9;10;18].

Ортодоксальність таких інтерпретацій у їхній позитивістській обмеженості, адже не варто ігнорувати і той факт, що „в яких би умовах і формах не відбувалась діяльність людини, - попереджав О.М. Леонтьєв, - її не можна розглядати як вихоплену із суспільних відносин, з життя суспільства” [19, с.82]. І якщо у психолінгвістичному аналізі, наприклад, достатньою виступає реконструкція обміну репліками, паузації тощо, то для особистісного підходу, в тому числі й з позицій діяльної парадигми, мають бути з’ясовані детермінанти, психологічні чинники особливостей тієї чи іншої репліки, паузи, інтонації, бо вони є лексичним еквівалентом ситуативної поведінки, вчинку. Останні визначені в тому числі особистісними стратегіями, індивідуальними особливостями суб’єкта комунікації (характером, здібностями, ідеалами, інтересами), моральною відповідальністю за висловлене таким чином судження та інше. На рівні особистості (як „поверсі” саморуху психіки) детермінуючу роль слід вбачати у суб’єктивному. „Ігнорувати суб’єкт, суб’єктивне, - наполягав Г.С. Костюк, - означає відривати цю діяльність від її носія” [17, с.25].

Рудиментами „безособистісної психології” є підстави вважати процес взаємодії поколінь, якщо його ідентифікують із спілкуванням, зокрема – педагогічним, в ході якого відбувається інформаційно-виховуючий вплив старших на молодь, роль якої при цьому зводиться до засвоєння життєво важливих знань, що збагачують її соціальний досвід [10;18 та ін.]. У арсеналі наукової психології мають місце і такі схеми пояснення, та вони примітивізують психологічну самотність і механізми взаємовпливу старшого покоління і молоді, аналогічно до випадків, де спілкування і комунікація між

ними виступають як синоніми. Спільною недоречністю цих, здавалося б несхожих, фактів є їхнє паралогічне джерело, - обмежена відповідною метапсихологією дослідника концепція людини, в якій спілкування, будь-який його зміст зводиться до ідентичності тільки з так званим „цілеспрямованим спілкуванням”, що дійсно є видом діяльності [9;10;18 та ін.].

Закономірність появи цього, політично зумовленого, спрощення стає зрозумілою, якщо проаналізувати твердження відповідної гілки природничонаукової психології, згідно з якими (наведемо лише „брендове” визначення) „психіка є діяльністю”. В глибині його ідеологічних засад знаходимо світоглядну ілюзію щодо всемогуття наукового пізнання і розвитку на його базі необмежених можливостей технізації людського буття та цілеспрямованого „формування нової людини”. Не вдаючись до розкриття змісту цього хибного феномену становлення світогляду і моральної свідомості людства, оскільки це вичерпно зробили видатні мислителі, зокрема ХХ-го століття, такі як М.О. Бердяєв, В.С. Соловйов, А.Дж. Тойнбін, Л.М. Толстой, С. Цвейг, А. Швейцер, К. Ясперс та інші, зазначимо тільки, що ця засліплююча віра у людське всемогуття свого часу не тільки потопила „Титанік”, спровокувала чорнобильську трагедію, а й значною мірою причетна до розв’язання протягом лише 30-ти років ХХ-го століття двох найжахливіших світових воєн, психологічні наслідки яких ще не знайшли достатньо повної та адекватної оцінки [40;42 та ін.].

Тим більшою, отже, має стати відповідальність сучасників за бережливе ставлення до життя як цінності, особливо якщо йдеться про людське життя [42 та ін.]. Досвід попередніх поколінь свідчить у цьому плані про згубність нехтування фактом тотальної взаємозалежності землян, адже людство має перспективу лише за умови розумного самообмеження в інтересах всіх разом і кожного окремо. Ця вимога, власне, і запліднила гуманістичні сподівання щодо тієї грані культури, якою є толерантна людська взаємодія [4 та ін.]. Ще у „Великій дидактиці” Я.А. Коменський поставив питання про відносини „Я – Інші”, зокрема – про руйнуючу силу необмеженої розумом і сумлінням пристрасті до користолюбства, жадібності до переваг і марнославства [14, с.264].

Тож, на спеціальну увагу заслуговують особливості усвідомлення особистістю відповідальності за зміст буття, котрий нею обирається, місце в ньому засад людяності у прийнятті інших не стільки як засобу досягнення власної мети, скільки як мети їхнього благополуччя. Наголошувана зосереджуваність на собі, яка кореспондується із психофізіологічною агресивністю індивіда, на переконання Альбера Швейцера, і є тією „страшною правдою занепаду людської культури”, самовиховання толерантності, яка, до того ж, залишається неусвідомленою [42, с.51]. Все це вимагає нового звернення до проблеми. Психологи мають осмислити її місце у контексті відносин між людьми постіндустріального суспільства з його моральними пріоритетами та характером відповідальності окремої особистості за майбутнє, долю прийдешніх поколінь. Важливо розкрити її у форматі комунікативного виміру особистості, пам’ятаючи, що поза соціальною взаємозалежністю й тими людськими взаєминами, які вона породжує, „діяльність загалом не існує” [19, с.82]. Тому мабуть схематичне розуміння людської комунікації, за якого вона зводиться до одного з багатьох способів її буття, а саме: спілкування, - тільки підкреслює нагальність пошуків методологічного сенсу феноменів комунікативної психології у її фундаментальних абрисах. За цієї умови людська діяльність набула б нового сенсу, виступаючи одним із річищ здійснення особистістю своєї сутності, сформованої у тому числі завдяки багаторівневому діалогу людини із світом [34;35;47 та ін.].

За сучасних умов визначальне місце у суспільному діалозі має належати не стільки відносинам з цивілізаційними обставинами життя, як уже підкреслено, скільки різноманітним типам зв’язку людини з соціальними силами суспільства. Вони опосередковують натуральність міжособистісної комунікації та здійснення особою себе в ній. У такому діалозі з психологічно відображеним предметним світом вона, опозиціонуючись тим або іншим чином, відкриває багатотональність прояву та значення „Я” „МИ”, „ІНШІ”, завдяки чому, як відомо, прояснюється її власне „Я” [5;11;19;43 та ін.]. Інтерес до цього аспекту проблеми особистості останнім часом поглиблюється, виразно набуваючи того практичного змісту, що кореспондується із комунікативною природою людини як особистості [22;26 та ін.]. Одним із внесків практично

спрямованої персонології є підстави вважати педагогічну комунікацію, яка презентує цей вимір особистості і як методологію, і як певну технологію діяльності сучасного педагога-гуманіста [22;25та ін.].

В цілому творчий потенціал комунікативної парадигми, на думку Ф.Є. Василюка, „виявився настільки значним, що перевершив всі навіть дуже сміливі очікування”, а психотерапія, орієнтована на неї,... з легкістю генія почала братися за найрізноманітніші проблеми: від примирення десятиліттями ворогуючих общин і націй (наприклад, К.Роджерс в ЮАР) до лікування раку...” [7, с.17].

Таким чином, треба ширше і цілеспрямовано впроваджувати комунікативний підхід у наукову рефлексію психології особистості, творчо використовуючи його методологічний потенціал, який у персонології не рідко залишається поки що вторинним й імпліцитним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Соотношение индивидуального и общественного как методологический принцип психологии личности // Теоретические проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1974. – С. 34-82.
2. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. М.: Наука, 1977. – 380с.
3. Асмолов А.Г. О предмете психологии личности // Вопр. психол., 1983. №3. – С. 118-125.
4. Балл Г.О. Интегративно-особистісний підхід: опрацювання концептуальних засад // Наукові записки Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України. 2010.
5. Банщиков В.М. Проблема личности и современная наука // Проблемы личности: Матер. симпозиума. – М., 1969 – С. 7-22.
6. Бодалев А.А. Об изучении общения с позиций В.Н. Мясищева // Вопр. психол., 1983. - №3.- С. 131-135.
7. Василюк Ф.Е. Методологический анализ в психологии. – М.: Смысл, 2003. – 110с.
8. Гальперин П.Я. Введение в психологию. – М.: Изд-во МГУ, 1976. 150с.
9. Каган М.С. Мир общения: Проблемы межсубъектных отношений. – М.: Политиздат. 1988. – 319с.
10. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – Л.: Просвещение:, 1987. – 190с.
11. Кон И.С. Открытие «Я». – М.: Политиздат, 1978. – 496с.
12. Кон И.С. Личность как субъект общественных отношений. – М.: Наука, 1977.

13. Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат. 1967. – 383с.
14. Коменский Я.-А. Избранные педагогические произведения: в 2-х т, Т1. М.: Педагогика, 1978. – с.
15. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія. К., 2005. – 304с.
16. Коссов Б.Б. Личность: актуальные проблемы системного подхода // Вопр. психол., 1997. - №6. – С. 58-68.
17. Костюк Г.С. О природе психологических закономерностей // Вопр. психол., 1955. №1. – С. 17-25.
18. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / Под. ред. М.К. Кабардова. 2-е изд. – Москва. – Нальчик, 1996. – 96с.
19. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304с.
20. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. – К.: Наукова думка. 1999. – 216с.
21. Майерс Д. Социальная психология. 6-е изд. – СПб: Питер, 2002. – 752с.
22. Мусатов С.О. Педагогічна комунікація: психологічні витoki та особливості // Освіта і управління. Т.3 – 1999. С. 47-52.
23. Мусатов С.О. Психологія педагогічної комунікації: теоретико-методологічний аналіз. – Київ-Рівне: Ліста – М., 2003. – 176с.
24. Мусатов С.О. Передумови кризових явищ у психології // Педагогіка і Психологія: Вісник АПН України, 2005, №3 (48). – С. 5-17.
25. Мусатов С.О. Психологічний вимір педагогічної комунікації // Психологічно-педагогічні та культурологічні питання гуманізації освіти. Збірник / за ред. С.О. Мусатова. – Київ. Рівне, 2007. – С 74-81.
26. Мусатов С.О. Соціально-персонологічний аналіз особистості сучасника як наукова проблема // Психологія і суспільство. – Тернопіль. 2009. №3. – С. 95-106.
27. Мясищев В.Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии // Личность и неврозы. – Л.: Изд-во. ЛГУ, 1960. – С. 209-230.
28. Обозов Н.Н. Психология межличностных отношений. – К.: Вища школа, 1990. – 192с.
29. Пелипенко А.А. Яковенко И.Г. Культура как система. – М.: 1998. – 376с.
30. Поршнев Б.Ф. Функция выбора - основа личности // Проблемы личности: Матер. симпозиума. – М., 1969. – 7-22.
31. Психология: словарь / Под. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1990. – 494с.
32. Петровский А.В. Возможности и пути построения общепсихологической теории личности // Вопр. психол. 1987. №4 – с. 30-44.
33. Роговин М.С. Введение в психологию. – М.: Высшая школа, 1969. – 381с.
34. Роменец В.А. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой. 2-е изд. – К.: Либідь. 2003. – 232с.
35. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973.- 424с.

36. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии. – М.: Изд-во. АН СССР, 1959. – 354с.
37. Рыжов В.В. Психологические основы коммуникативной подготовки педагога. – Н.Новгород: Изд-во Нижегород. ун-та, 1994. – 164с.
38. Соколова О.Т. Проективные методы исследования личности. М.: изд-во МГУ, 1980. – 176с.
39. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології. – К.: Вища школа, 1972. – 199с.
40. Тойнби А. Дж. Постижение истории. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991. – 736с.
41. Черновецкий Л.М. Как стать миллионером? – К.: Фолио. 2008. – 200с.
42. Швейцер А. Культура и этика. Пер. с нем. / Под ред. В.А. Карпушина. – М.: Прогресс, 1973. – 343с.
43. Шибутани Т. Социальная психология. Сокращ. перев. с англ. В.Б. Ольшанского - М.: Ростов Н/Д: Феникс, 1998. - 544с.
44. Шорохова Е.В. Психологический аспект проблемы личности // Теоретические проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1974. – С. 3-33.
45. Юревич А.В. Методологический либерализм в психологии // Вопр. психол. 2001, №5. С. 3-18.
46. Юревич А.В. Перспективы парадигмального синтеза // Вопр. психол. 2008. №1 – С. 3-15.
47. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527с.

Аннотация:

Поднимая вопрос о значении и роли личностного бытия современников для их будущего, автор констатирует, что определенная стагнация этих исследований в психологии объясняется недостаточной корректностью тех методологических подходов к определению личности, которые сложились в отечественной психологической науке и практике. В сопоставлении деятельностного и коммуникативного измерения личности автор аргументирует для этого последнее соответствие психологической природе личности как общественно-исторического явления.